

TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉGEK SZEREPE

FABÓ EDIT

A történelem a személyes identitás megalkotásához szükséges olyan kiterjesztett értelmezési keret, amely megteremti a nagyobb közösséghez, nemzethez, országhoz való tartozás, vagyis az identitás tudatát. A 21. század káprázatos vívmányai azonban képesek elvonni a figyelmet a személyes és a közösségi jövőt fenntartó önazonosság jelentőségéről. Magyarországon az 1867-es kiegyezés után épült ki a jelenkor modern társadalma, amelyben még a polgárosodás folyamatát a múltból levezetendő változásként értelmezték. Az egykori polgár jelenbéli önértékelése, öntudata és célképzete a történelmi korokban érvényesülő hőstettek, események és fordulatok erkölcsi mintáin alapult, méghozzá azért, hogy azok szellemében – a modernizáció lehetőségeit kihasználva – saját életében boldoguljon, megtalálja a helyét és célját. A korabeli véleményformálók előszeretettel hivatkoztak – többek között – Szent Istvánra, Szent Lászlóra, Mátyás királyra vagy gróf Zrínyi Ilonára. A követendő jellemvonásokból kibontakozik az a polgári értékrend, amelyet a személyes életben is irányadónak tekintettek.

MÓDSZERTANI BEVEZETÉS

A tanulmány egy 2019-ben megkezdett emlékezettörténeti kutatás eddigi eredményeiről ad rövid összefoglalást. A kutatás eleinte szigorúan a dualizmus kori nagy nemzeti ünnepek történetére, lebonyolítására szorítkozott, az egykorú sajtótudósításokra támaszkodva. A vizsgálat fókuszpontjában az 1848–49-es forradalom és szabadságharc március 15-i évfordulója, valamint Szent István és az államiság ünnepének augusztus 20-i emléknapja állt. A téma összehasonlító kultusztörténeti elemzése felszínre hozta, hogy Magyarországon a kiegyezés felélénkítő modern társadalmában a történelmi évfordulók ünneplésének módja, rítusai összefüggésben álltak egymással. A legfontosabb megállapítás szerint – a kulturális meghatározottságot is hordozó – régebbi ünnep a megemlékezés módjában mintául szolgált a későbbi esemény évfordulóinak megtartásában. A sajtóvélemények tükrében a korábbi ünnep képviselte az örök és állandó múltat, a fiatalabb sorsforduló pedig a beteljesítendő jövőt. Továbbá mindkét alkalom az eszményített normákat jelenítette meg, igazodva az aktuális időszak kihívásaihoz. A magyar történelem egy olyan *államalkotó kultúra* reprezentál, melynek központjában az önös emberi érdekek felett álló erkölcsiség és szellemiség áll transzcendens minőségében, amit mindenki elfogad.¹

1 FABÓ Edit: Államalkotó kultúra. *Kommentár*, 2024/1.

Történelmi alak – Mátyás király szobra (Zala György, 1905) a Hősök terén álló millenniumi emlékművön
(Békés Márton felvétele)

A kölcsönös megértésre irányuló cselekvés újratermelési funkciói

		Összetevők		
		Kultúra	Társadalom	Személyiség
Újratermelési folyamatok	Kulturális újratermelés	Áthagyományozás, bírálat, kulturális tudás elsajátítása	A legitimáció szempontjából hatékony tudás megújítása	A műveltség újratermelése
	Társadalmi integráció	Az értékorientációk központi készletének immunizálása	Interszubjektíven elismert érvényességi igényeket követő cselekvések összehangolása	A társadalmi hovatartozás mintáinak újratermelése
	Szocializáció	A kultúra elsajátítása	Értékek internalizálása	Az identitás kialakítása

Tehát a dualizmus idején egy kultúrközösséget alkotó népesség számára saját koruk megéléséhez és a jövőt illető várakozásukhoz egyaránt fontosak voltak a távoli és közelmúlt eseményei, példái, mintái.

A minták működésének legszemléletesebb sémáit Jürgen Habermas publikálta a kommunikatív cselekvés elméletét tárgyaló művében.² Mivel a történelemtudomány általában az eredményt magyarázza, így a tanulmány a habermasi értelmezésekből – az identitás kialakításához vezető – a kölcsönös megértésen alapuló kommunikációt bemutató folyamatfelosztásra támaszkodik.

A kulturális áthagyományozást, a kritikát és a kulturális tudás elsajátítását a korabeli média nemcsak közvetítette, hanem hatóköre kiterjedt az igények személyközi összehangolására és az identitás kialakítására is. A polgárosodás útján haladó magyar társadalom közgondolkodását és közízlését formáló nyilvánosságot nemcsak a nyomtatott médiumok jelenítették meg, hanem a szórakoztatva nevelő kulturális intézmények (képtárak, múzeumok, színházak) is, amikor az ideálképzések vagy ideálvesztések sűrített reprezentációjával befolyásolták a befogadó közönség értékorientációját.³

A TÖRTÉNELEM MINT
TÁRSADALOMFORMÁLÓ TÉNYEZŐ

Az 1867-es kiegyezést követően indult be Magyarországon az a társadalmi-gazdasági változás, amelynek egyik jellegzetessége a városiasodás, illetve a főváros nagyvárossá válása volt.⁴ Az átalakulás egyik legfontosabb hajtóműve a sajtó volt, ezért a Monarchia magyar kormányerői is támogatták azt a sajtószabadságot, amellyel a mintának tekintett angol, német és francia polgársághoz hasonló társadalmi közeget kívántak létrehozni, hogy kialakuljon az ipari társadalomhoz szükséges életritmus és gondolkodás. A szándék egybeesett a korabeli közfelfogással, mely szerint a boldogulás alapja a művelődés, a tanulás, a törekvés és a szorgalom.⁵

Tehát a városba költöző vagy a várossal valamilyen kapcsolatot kereső tömegek jelentős mértékben igényelték azt a felületet, név szerint a sajtót,

2 JÜRGEN HABERMAS: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. ford. ÁBRAHÁM Zoltán – BERÉNYI Gábor – FELKAI Gábor – Király Edit, Gondolat, Bp. 2011. 377.
3 FABÓ EDIT: *Gróf Zrínyi Ilona, a hős fejedelemasszony modellképző példája = A nő a társadalomban és a családban I. A női nevelés és lelki élet, a női ideál a középkori és kora újkori Magyarországon*. szerk. BÍRÓ Csilla – JÁNOKINÉ ÚJVÁRY Zsuzsanna, Magyarságkutató Intézet–Kortárs Női Reflexiók Fóruma, Bp. 2024.
4 FÓNAGY Zoltán: *A dualizmus kora (1867–1914) = Millenniumi magyar történet. Magyarország története a honfoglalástól napjainkig*. szerk. TÓTH István György, Osiris, Bp. 2011. 459–460.; TOMKA Ferenc: *Lelkipásztori teológia és új evangelizáció. Egyházunk helyzete és küldetése a harmadik évezred küszöbén*. Szent István Társulat, Bp. 2008. 201–202.
5 AGÁRDI Péter: *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások, 1847–2014*. Napvilág Kiadó, Bp. 2015. 32–35.

Hőskor –

A budapesti Hősök terén álló millenniumi emlékmű és előterében az ismeretlen katona sírhelye díszőrséggel
(Wikimedia Commons)

ahonnan tájékozódhattak az ismeretlen terepen, elsajátíthatták az újszerű szabályokat. Angliát megszégyenítő, pezsgő sajtóélet teremtménye idehaza, a szerkesztőségek versengtek a munkatársakért, akik jobbára az akkori hangadó értelmiséget képviselték. Az újságírók jelentős részének jogász, bölcsész, tanítói, netán gazdasági irányú végzettsége volt, s nemritkán egyúttal a minisztériumok, hivatalok tisztviselői is voltak, de szép számmal volt köztük író, tudós és – főleg a levelezőhálózathoz – tartozó vidéki tanító vagy pap és lelkész. Összességében, a sajtó informáló küldetését beteljesítve terelte vagy befolyásolta a közvéleményt.⁶

A felvilágosodás óta a nagyközönségnek létesített kulturális és művelődési intézmények egyre nagyobb szerephez jutottak, ugyanis – az iskola és templom mellett – a hasznos polgárrá nevelés egyik legfontosabb színterévé váltak, hiszen a szórakoztatva oktatást tartották a leghatékonyabb módszernek.⁷ Magyarországon ez azonban együtt járt a függetlenedés és a fejlődés igényével, amelyhez az út az erőteljesebb patrióta nézetten át vezetett, vagyis előtérbe került a magyar nyelv és kultúra művelése és terjesztése. A haladást pedig olyan eszmék és magatartásminták képviselték, amelyekben az ideális polgári mentalitás megmutatkozhatott. Az eszményi honpolgár és hazafi összhangot tud teremteni a jogok és kötelességek között, ismeri a demokratikus elveket, saját képességei szerint jut előre, büszke a múltjára, szilárd erkölcsiséggel pártolja a jót, ám elveti a rosszat, és végül, de nem utolsósorban a közösség javán fáradozik.

Az ünnepekhez kötődő – korabeli sajtótudósításokon alapuló – vázlatos társadalomtörténeti áttekintés alapján kibontakozott az, hogy a dualizmus

6 BUZINKAY Géza: *A magyar sajtó és az újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Wolters Kluwer, Bp. 2016.

7 Benjamin M. FRIEDMAN: *Jólét és erkölcsösség. A gazdasági növekedés és az erkölcsösség kapcsolatáról – történeti összefüggésben*. ford. SZÁRI Péter. Napvilág, Bp. 2010. 29–67.; *Magyar színház története*. szerk. HONT Ferenc, Gondolat, Bp. 1962. 77–179.

eszményi polgár, jó hazafi

idejének véleményformálói egy olyan középosztály, vagyis polgárság mellett tették le a voksukat, amely kezdeményezőkézsége révén képes az ország gyarapodását serkenteni.⁸ A remélt fejlődés előmozdításában kiemelt szerepet kapott a kultúra és a művelődés. A közvélemény elfogadta, hogy az állam működésének feltételeit a király, I. Ferenc József az alkotmányos rend őreként biztosította. A magyar politikai vezetés (kormányzat) és a király közös célja az állam és a gazdaság működtetése, azonban a függetlenség eszményének fenntartásához hangsúlyosabban fordultak a magyar történelmi gyökerekhez és mintákhoz.

Az átnézett újságok beszámolóinak és véleményeinek tükrében az ország modern kori kiépítését, társadalmi, gazdasági változást – polgárosodását csakis a Szent István-i állam keretei között képelték el.

A 19. század második felében virágzó romantikus historizmus áthatotta a kor életérzését, vagyis előszeretettel nyúltak történelmi előképekhez.⁹ Az irányzat hazai nagymestere, koronázatlan királya az író, újságszerkesztő és közéleti szereplő Jókai Mór (1825–1904) közreadott egy történelemkönyvet a népiskolák számára. Az írófejedelelem az előszóban értelmezve hirdette a régi mondást: „A történetírás az élet tanítója. S Magyarország története a magyar ember legjobb oktatója. Szükséges mindenkinek megismerni nemzete történetét, mert ebből tanulja meg hazáját okosan szeretni. S ahogy mi tartjuk meg a hazát, a haza úgy tart meg minket. [...] Egyszerű a nyelve, hogy a gyermeki ész gyorsan felfoghassa s el ne felejtse soha, a mit belőle megtanult: a hazaszeretetet.”¹⁰

TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉGEK

Az alábbiakban néhány jelentős történelmi személy 19. századi sajtóbeli, elsősorban a *Vasárnapi Újság*ban megjelent recepciójának összefoglalása következik. Az első Szent István király, aki megszervezte a keresztény magyar államot;¹¹ a második Szent László király, aki megerősítette a Szent István-i alapokat;¹² a harmadik Mátyás király, az utolsó olyan uralkodó, aki az országot történelméhez méltó rangjára tudta emelni;¹³ a negyedik gróf Zrínyi Ilona, aki harcosan védte a családját és a hazáját;¹⁴ végül az ötödik Petőfi Sándor, aki a népzseniális tehetségű fiaként mindenét feláldozta nemzete szabadságáért.¹⁵

Szent István

Az Európa közepén elterülő egykori magyar királyság a gyarmatosítás koráig meghatározó hatalom volt Közép-Európában. Azt követően ereje, nagysága erősen megtépázódott a történelem viharaiiban. A fennmaradásban a megpróbáltatások során fontos szerepe volt az államalapító Szent István-i (975 körül–1038) életmű példájának. I. István király életművének lényege, hogy a Kárpát-medencei törzsi fejedelemségből megszervezte a keresztény magyar államot. Alakja egybefonódott az önálló magyar államiság eszméjével. Az írott törvények ezeréves sora az ő rendelkezéseivel kezdődik, uralkodói megfontolásai örök

8 FABÓ Edit: *Magyar polgárosodás a történelmi keretek között = A Magyarságkutató Intézet Évkönyve 2023.* szerk. RESTÁS Attila – VARSÁNYI Orsolya, Magyarságkutató Intézet, Bp. 2024. 193.

9 Lásd JAN ASSMANN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és apolitikai identitás a korai magaskultúrákban.* ford. HIDAS Zoltán, Atlantisz–C. H. Beck, Bp.–München, 2018. és FRANÇOIS HARTOG: *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat.* ford. LAKATOS Ágnes, L'Harmattan–Atelier, Bp. 2006.

10 JÓKAI Mór: *Magyarország története a népiskolák számára.* Révai Testvérek, Bp. 1884. [III.]

11 Lásd FABÓ Edit: *Önmeghatározás és változás. A szentkirály-kultusz és az államiság szerepe a globális térben.* Polymatheia, 2021/1–2. és FABÓ Edit – BACHER-TULI Andrea: *Alkotmányos rend és öntudatosság. Nemzeti ünnepeink 1880–1881-ben.* Magyarságkutató Intézet, Bp. 2024.

12 Lásd FABÓ Edit: *A 19. század daliás szent királya. Szent László alakja a Vasárnapi Újság oldalain = László királytól Szent Lászlóig. Új közelítések Árpád-házi királyunkhoz.* szerk. KOVÁCS Attila – TÓTH Anna Judit, Magyarságkutató Intézet, Bp. 2023. 201–235.

13 Lásd FABÓ Edit: *Mátyás dicsősége a főváros fénye. A királyi életmű a Vasárnapi Újság hasábjain.* Magyar Könyvszemle, 2023/3–4. 449–473.

14 Lásd FABÓ Edit: *Gróf Zrínyi Ilona. I. m.* 12.

15 Lásd FABÓ Edit: *Petőfi első külföldi nagykövetei.* MKI Hírek. 2025. március 11. <<https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/minden-hir-hu/petofi-elso-kulfoldi-nagykovetei?highlight=WyJuYWd5a1x1MDBmNnZldGVp10=>>>.

I. Szent István király ábrázolása a keresztény hit terjesztőjeként Koskovic Ignácnak a Budavári Palota Szent István-terme számára készített festményén (Vasárnapi Újság, 1900. április 2. címlap)

érvényű etikai alapvetéssé váltak. Tézisként előkerültek nemcsak a jelentősebb országos döntéseknél, korszakos elhatározásoknál, hanem a nagy király szentségének példáján keresztül a hétköznapi, egyéni életutak fordulópontjainál is. Kultuszát Mária Terézia emelte nemzeti ünnepé 1771-ben, az 1867-es kiegyezés után emlékezete a – soknemzetiségű – magyar állam kialakulásának idején is fontos volt.

A dualizmus idején Szent István emléke – különösen augusztus 20-án – főként az évszázadok során rögzült panelekben jelent meg, egészen 1880-ig. De 1881-ben emlékezetpolitikai fordulat következett be! Elérkezett egy megkerülhetetlen évforduló, mert a magyar király, Ferenc József augusztus 18-án töltötte be 50. életévét. Az uralkodói jubileumon a szokásosnál fényesebb keretek között zajlottak a megemlékezések. Az uralkodói évforduló kapcsán Ferenc József mint az alkotmányosság, az állam fundamentumának őrzője jelent meg a sajtóban. Egy évvel később, 1881-ben a királyi születésnap ünneplése a nagy nyilvánosságnak szánt külsőségek nélkül, a megszokott zártabb protokolláris körben ment végbe. A Szent István-napot megelőző és az azt kísérő híradásokban azonban változás állt be, amelynek hangadója a kiegyezést részben elfogadó és a mindenkor hatalommal szemben higgadt magatartásra törekvő *Pesti Napló* hírlapírói köre volt. A lap a korábbi évek gyakorlatától eltérően bővebb híryanagot szolgáltatott az olvasóinak, ráadásul Szent István emlékezetének fenntartása érdekében kezdeményezőként lépett fel. 1881-ben a *Pesti Napló* szerkesztősége – a címoldalon – augusztus 20-a alkalmából gyűjtési felhívást tett közzé a szent király szobrára.¹⁶ A szerkesztőség megszólította a nemzetet, mivel Szent István a keresztény kultúra terjesztője, „az állam szervezője és az alkotmány megteremtője”, a nemesség és lovagiasság megalapozója is volt. A *Pesti Napló* a felhívás megjelenésétől kezdve naponta közölte az adakozók névsorát és a felajánlott összegeket. A felhívásra először kevesen jelentkeztek, az első három adományozó a középréteget képviselte, ezért a lap újabb,

¹⁶ A Szent István-szobor. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás, 1881. augusztus 20. 1–2.

I. Szent László viadala
a kunokkal
(*Vasárnapi Újság*,
1859. november 20. címlap)

közösségkovácsoló gondolatokkal ösztönözte olvasóit.¹⁷ A napilap tehát emlé-
keztette az általában függetlenségpárti nagyközönséget, hogy bár egy Habs-
burg uralkodó ül a trónon, az országnak van egy szent és államalkotó királya,
akinek eszmei hatalma megkérdőjelezhetetlen s időtlen.

Szent László

A keresztény magyar államot megerősítő Szent László (1045 körül–1095) ki-
rály legnagyobb érdeme szerint megszilárdította a Szent István-i életművet.
A 19. században is hasonló szerepkörben támaszkodott rá a szellemi elit és
a katolikus egyház vezetése. Még a kiegyezés előtt a felerősödő néprajzi hagyo-
mányok összegyűjtésére, feljegyzésére irányuló mozgalom nyomán egyre
több figyelem fordult Erdélyre, az ott feltárára váró szokásokra, mondákra és
természeti kincsekre. Az így megtalált emlékek többségének főszereplője a lo-
vagkirály volt, aki látható volt a régi templomok falfestményein is az alakját
őrző történetekben.¹⁸ Továbbá, mivel az 1847-ben megalakult Szent István
Társulatban már nem mutatkozott annyi erő, hogy egy új keresztény szellemi
áramlat élére álljon, 1861-ben Scitovszky János hercegprímás jóváhagyta a Szent
László Társulat megalapítását, amely segítséget kívánt nyújtani a keleti részen
élő magyar részek misszióinak, az anyagilag is meggyengült pápaságnak és
a hazai katolicizmus megújulásának. Az 1880-as évektől a Társulat támogatta
a nemzettudat és a katolikus hit fenntartását az országból kivándorolt ma-
gyarság helyi közéletében.

Azonban a régmúlt homályába vesző személye mégsem csak ezért foglal-
koztatta a 19. századi utókort, hanem azért is, mert az alakját övező mondák
és legendák hőse kiváló szerepépítést kínált a romantikus historizmus számára.
Így ő lett talán az egyik legkiemelkedőbb történelmi szereplő, aki a modern

¹⁷ Az első adakozók Szent István szobrára. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás, 1881. augusztus 23. 2.

¹⁸ Lásd RÓMER Flóris: Régészeti levelek Ipolyi Arnoldhoz. III. A hédervári kápolna Győrben. Siremlékek. Emlék-föliatok. *Vasárnapi Újság*, 1860/52. 629–631. és RÓMER Flóris: Elkésett régészeti levelek Ipolyi Arnoldhoz. *Vasárnapi Újság*, 1862/17. 198–199.

kori identitásalkotásokban vagy szerepértelmezésekben jelentős modellképző erővel bírt. A hozzá fűződő emlékezetben megtestesítette a nemzeti erényeket (a dicső történelmet, a bátorságot, a honvédelmet, az erkölcsöt, a céltudatosságot, az alázatot, a hősiességet). Az új kor az egyéni élet megformálását helyezte előtérbe, amelynek hazai mintájául tökéletesen megfelelt a lovagkirály. Az évszázadok során megörzött Szent László-képben az erkölcsi szilárdság volt a leghangsúlyosabb vezérmotívum, amely teljesen illeszkedett a kor társadalmi eszméjéhez, vagyis a saját morális nemessége okán és jogán fejlődő és boldoguló ember képéhez – az önmagából építkező polgár ideáltípusa szerint.

A *Vasárnapi Újság* lelkiismeretesen közvetítette a nagy király emlékezetének alakulását, megjelenítésének módját. Több szálon idézte fel Szent Lászlót olvasói számára: ízelítőt adott a róla kialakult hagyományból; népszerűsítette a történelmi műveken alapuló irodalmi feldolgozásokat, amelyek átélhetőbbé tették az egykori király életét, cselekedeteit és küzdelmeit; bemutatta a művészeti alkotásokat, amelyek még inkább az idealizált eszmény felé terelték a képzetet; a tudomány eredményeinek ismertetésével pedig a történelmi emlékezet valóságalapját erősítette; és felhívta a figyelmet külhoni emlékekre. A lap közleményeinek tükrében szembetűnő, hogy valamennyi területen a legközkeletűbb Szent László-ábrázolás a kun vitéztől való leánymentés epizódja.¹⁹ A történet a lovagkirály több erényét sűrítette magába: a gyengébbet gyámolító elszántságot, a nőt óvó férfias kiállást, az erényességet – mindazt, ami a romantikus férfieszmény lényegét is képviselte, és amely különösen kedves volt a hölgyek szemében. Hiszen miért is ragad fegyvert egy férfi? A (szeretett) nőért, hogy megvédje őt, gyermekeit, családját, rokonait, nemzetségét – nemzetét, hazáját.

a Szent István-i életmű megszilárdítása

MÁTYÁS KIRÁLY

A magyar történelemben a reneszánsz volt az az utolsó virágzó korszak, amelynek nagyságát és szépségét mindenki egyhangúan elismerte, s amelynek folytatásával – az időközben eltelt századok viszontagságai ellenére – legalább olyan színvonalú teljesítmény ígéretét hordozta magában. Mátyás király (1458–1490) volt az a nagy formátumú uralkodó, akinek műveltsége, tájékozottsága és igényessége híres volt saját korában is, valamint az ő idejéből már hozzáférhetően maradtak fenn tárgyi emlékek, amelyek révén kézzelfoghatóvá vált a régmúlt világa.²⁰ Mátyás király a mércét képviselte Magyarországon, hiszen az egykor volt fénykor a király személyes adottságainak és képességeinek köszönhető, aki egyúttal az uralkodó mintaképévé vált a későbbi nemzedékek számára. A hivatkozások gyakorisága arról árulkodik, hogy élénk Mátyás-emlékezet jellemezte a dualizmus idejét.

A megerősödő magyar polgári társadalom számára Mátyás király és udvara olyan követendő példát jelentett, amelyet a 19. század technikai vívmányainak köszönhetően könnyebben el tud érni, sőt azt meghaladó minőségben képes megteremteni. 1874-ben fogtak hozzá a Mátyás-templom újjáépítéséhez, a munkálatokról a *Vasárnapi Újság* időről időre beszámolt, így legalább a tudósítások alkalmával az olvasók rendre találkoztak Mátyás király nevével. A következő nagy vállalkozás, amikor ismét előkerült a nagy király neve, az a budai királyi palota 1885-ben kezdett bővítésének tervezésekor történt. Ferenc József megbízást adott a budai királyi palota korszerűsítésére és bővítésére, a hetilap pedig ismertette az uralkodói szándékot.²¹ A tervekre vonatkozó követelményeket a legendás nagykirályhoz mérték, így a cél az volt, hogy „az mind a kényelem, mind a műízlés magasabb igényeinek megfeleljen, s amennyire lehetséges, megközelítse Mátyás király palotájának fényét”. A hivatkozott epizód arra utal, hogy az 1880-as évek közepére a reneszánsz uralkodó emléke egyre meghatározóbb lett. A dualizmus korának vezetői kifejezetten ügyeltek arra, hogy

19 Képeinkhez. *Vasárnapi Újság*, 1900/48. 802.

20 Lásd CZOBOR Béla: A Corvin Mátyás-féle casula. *Vasárnapi Újság*, 1886/10. 157.

21 BOBULA János: A királyi várpalota Budán. *Vasárnapi Újság*, 1885/14. 222.

A millenniumi emlékművön
1906-ban felállított
királyszobrok egyike,
Zala György Mátyás-szobra
(*Vasárnapi Újság*,
1905. július 23. címlap)

olyan tárgyi és épített környezetet alakítsanak ki, amely a múlt örökségére épül, mert az értékesnek tartott és követhető mintát ad a különböző művészi és szellemi törekvéseknek. A művészi megjelenítések bátrabban és előszere-ttel törekedtek Mátyás király személyének ábrázolására, míg a tudományos kutatások és az azokat ismertető írások inkább a hozzá kötődő eseményekre, körülményekre és személyekre koncentráltak.

A Mátyás-emlékezetet és a reneszánsz kultúrát követő eszmei áramlat nyert visszaigazolást és meg-megújuló lendületet, amikor az iparosodást, illetve a modernizációs változást is serkentő tudományosság (a maga nyomozó, a pártatlan-ság igénye miatt kétkedő aprólékossága) mellett sorra születtek a nagy királyhoz fűződő hagyományok, legendák, történetek valós alapját alátámasztó kutatási eredmények. A műkincseken, relikviákon keresztül az eszményített régi világ s vele a királyi, valamint az emberi nagyság nemcsak megjeleníthető, hanem általuk és hozzájuk hasonló vagy méltó alkotások révén meg is eleveníthető.

ZRÍNYI ILONA

Történelmi léptékben a dualizmus korához közelebb álló gróf Zrínyi Ilona (1649–1703) alakja olyan női karakter, akit a 19. századi meghatározó gondolkodói tudatosan emeltek piedesztálra követendő példaként.²² A nemesasszony sorsán keresztül kezdték megteremteni, növelni a nők számára biztosított társadalmi teret úgy, hogy a grófnőt mint a hagyományos női szerepkörök beteljesítőjét dicsérték.

Ennek megértéséhez szükséges kitérni arra, hogy az ezt megelőző 17. században a női feladatkörök a házasság intézménye köré szerveződtek. Ez azt jelentette, hogy a nő elsődleges hivatása a család mint szociális és gazdasági egység megőrzésének és gyarapodásának elősegítése volt. Ezen kötelezettségeinek pedig a következőképpen tehetett eleget: feleségként a házasságban betöltött szerepében, anyaként a gyermekek gondozásában és nevelésében, valamint háziasszonyként a háztartás vezetésével, a gazdasági tevékenységek végzésével és irányításával, továbbá a társadalmi nyilvánosságban való megjelenéssel kapcsolatos teendők ellátásával. A felsorolt követelményekhez elengedhetetlen volt az írásbeliség és olvasás képességén túl a műveltség is. A felvilágosodás eszméi hirdették ugyan a férfiak és a nők egyenlőségét, de az nem terjedt ki a magánszférára, vagyis a két nem szerepkörét meghagyta a hagyományos keretek között. A 19. század beköszöntével, a modern társadalmi változások kezdeti szakaszában a magyar reformkor a nőket bízta meg a társadalmi nyilvánosság kulturális tereinek kialakításával. A kiegyezéssel elindított polgárosodási folyamat során a jogok bővítése leginkább a független, munkát vállaló nők számára nyújtott mozgási lehetőség. Az átalakulás felforgatta az otthon környezetében fennálló, addig elfogadott, hagyományos férfi–nő szerepekhez társuló felfogásokat. A korabeli általános nézet szerint normaszegést magában rejtő helyzetet teremtett a társadalmi nyilvánosság erőszakos közege, mivel az túlzottan durva és nyers ahhoz, hogy abban a finomabb női tulajdonságok ne károsodnának, vagyis a nők „elvesztik a bájukat”, érintetlenségüket, erkölcsi tisztaságukat. Emellett úgy gondolták, hogy a hölgyek nem rendelkeznek olyan felkészültséggel és állhatatossággal, amellyel képesek lennének a kihívásokkal megküzdeni.

Munkács várának védelme az, amiért leginkább nagyra tartják Zrínyi Ilonát. Életének rendkívüliségét mutatja, hogy folyamatosan ragaszkodott erkölcsi alapeszméihez, amellyel meg tudta tartani a méltóságát. A fejedelemasszony a legalapvetőbb, az emberi léthez szükséges női szerepeket, az anyai és hitvesi kötelezettségeket is teljesítette, miközben ezzel együtt az országot is védelmezte. Tettének fényét csak emelte, hogy ötvöződött benne az okosság és a szépség, még teljesebbé téve a hatalmi nyomás elleni fellépésének nagyságát. Olyan elemi kategóriákat oltalmazott, mint a gyermek, az apa vagy férj, a család, az otthon, valamint a tágabb értelemben vett lakóhelyet – a hazát. A hatalom fensőbbsege és jogossága emiatt fokozatosan csorbult, mivel az alapvető erkölcsi normák figyelmen kívül hagyásával kényszerítette ki akaratát. A grófnő kitartásának hősiessége az erőviszonyok kiegyensúlyozatlanságából, továbbá a hivatkozott értékek állhatatos és elvhű képviseléből eredt. Vagyis épp az erkölcs védelmezőjének szerepében volt képes asszonyi lényének hátrányát előnyére fordítani. A fejedelemasszony megkérdőjelezhetetlen bátorságának és rendíthetetlenségének híre eljutott az akkori egész Európába.

A Habsburg-uralom szükségszerűen tolerálta a magyar függetlenségi törekvéseket a 19. század második felében azért, hogy biztosítsa a kettős monarchia működését, amelyben Ausztria és Magyarország két különálló, de egy uralkodó alatt álló államként létezett. Ezen a korlátozott autonómiával rendelkező Magyarországon a túlnyomórészt szabadelvű véleményformálók gróf Zrínyi Ilona életében a legfontosabb elvárt magatartásformákat, nevezetesen a női, az anyai és a hazafias erényeket állították fókuszba. A klasszikus értékeket azért

**emberi minőség,
erkölcsi norma**

²² Lásd bővebben: HORVÁTH Mihály: *Zrínyi Ilona életrajza*. Ráth Mór, Pest, 1869.

Zrínyi Ilonáról
széles körben elterjedt
dualizmus korabeli
reprodukció
(*Vasárnapi Újság*,
1903. február 22. 121. oldal)

hangsúlyozták, hogy a történelem és a történelmi példák révén a történelem-tudomány népszerűvé váljon a közösség női tagjai között. A fő cél az volt, hogy a nőket bevonhassák a múltból fakadó értékek mentén zajló modernizációs folyamatba, vagyis a polgárosodás társadalmi változásába, így a munka világába és a közéletbe.

Az egykori teoretikusok felismerték, hogy a nagy jogkiterjesztéseket eredményező társadalmi átalakulás esetenként előre nem látható akadályokkal járhat, amelyeknek legyőzéséhez szilárd értékrendre van szükség. A modern kori tudósok és az újságírók (mint a *Vasárnapi Újság*, a *Fővárosi Lapok* és a *Századok* munkatársai) Zrínyi Ilona személyét a női minőség és a női erkölcsi norma ideális mintájaként tüntették fel a nagyközönség számára. A függetlenség helyreállításában bízó liberális korszak polgárosító törekvései megidéztek a grófnő alakját, akit a polgári erények, vagyis a jótekonyság, a műveltség, az erkölcsi feddhetetlenség és a céltudatosság polgári erénye ideáljának tekintettek. Az adakozás elsősorban az elit és a vagyonosabb asszonyok társadalmi szerepvállalásaként jelent meg, de a tudás és a tehetség révén függetlenné váló és sikeres nők a középosztály érvényesülési útját mutatták. Zrínyi Ilona közismert félalakos portréja, mely egy gyönyörű nőt ábrázolt dekoratív és igényes öltözetben, mintát szolgáltatott a fogyasztói társadalom igényességére.

PETŐFI SÁNDOR

A modern magyar társadalom talán legnagyobb hatású egyénisége Petőfi Sándor (1823–1849) volt. Életműve nem csupán a magyar, hanem a világirodalom részévé is vált. A magyar közéletben a népi hiedelemvilágból ismert csodás képességű garabonciás diákhhoz hasonlóan tűnt fel, majd üstökösként ragyogott, majd a szabadságharc utolsó csatájában nyoma veszett. A halála körüli rejtélyek és viták legendákat szültek, és csak növelték az iránta való érdeklődést.

A kiegyezés után a március 15-i megemlékezéseken rendre elszavalták az erre a napra írott mozgósító versét, a *Nemzeti dalt*, a műveit összegyűjtötték, a kiadók többször is közreadták a biztos bevétel reményében. Népszerűsége valóban töretlen maradt. Tiszta és közérthető stílusa miatt nem egy verse mint népdal terjedt el, és csak később derült fény a szerző kilétére.

A német köznyelvet irodalmi szintre emelő Heinrich Heine rokon lélekre talált a magyar lírikusban: „Bizony magam is csak kevés oly igaz természeti hangra találtam, aminőkkel a népnek e fia oly pazaron van megáldva, akár egy fülemüle. Mi, a reflexió emberei, ily frissen fakadt eredetiség mellett valósággal szánandóknak látszunk.”²³ Petőfi alkotásai hamarosan átlépték az országhatárt, hiszen viszonylag könnyebben lehetett idegen nyelvre lefordítani.²⁴

1882-ben távozott az élők sorából Petőfi költőbarátja, Arany János, aki elsőként állította Petőfiről, hogy világirodalmi tényező.²⁵ Ez idő tájt, 1882 októberében avatták fel a régóta óhajtott, a költő külsejét, szellemét és temperamentumát kifejező budapesti Petőfi-szobrot, Huszár Adolf alkotását. Az esemény alkalmával Szász Károly foglalta össze Petőfi jelentőségét:

„A magyar népjellem egyik megtestesülése Petőfi Sándor. Kelet népe, ez a szenvedélyes, mindenben túlságos, félelmet nem ismerő, lehetetleneket merő, lelkesedésében lobogó láng, kétségbeesésében bömbölő zivatar, most gyöngéden suttogó szellő, majd tölgyeket tördelő szélvész, most dacos, majd szilaj jó kedvében egeket hasogató: íme a Petőfi lelke. Költészete szinte olyan. Soha még az érzés és a szenvedély oly közvetlen igazsággal nem szólott dalnok alakairól, mint a Petőfiéről. S hatásának titka, hogy dalaiban mindenki saját érzelmeinek a kifejezésére ismert.”²⁶

Jókai Mór az egykori barát elvesztésének fél évszázados évfordulóján a következőképp fogalmazta meg azt, miként kerüli el Petőfi a feledést: „Más embert eltemet az idő, Petőfit magasra emelte. Míg magyar él, haza áll, éljen Petőfi dicső emlékezete! Ragyogja be a hazát és világot”.²⁷ Babits Mihály Petőfit elemezve vezette le, hogy a költő az „időtlen”, az „örök jelen”, az ő „szava mutatja a nagy célt, a szabadságot és emberséget, mely végre is mindannyiunk célja”.²⁸ Petőfi alakjában egyszerre összpontosult az egyéni helytállás következetessége, vagyis a függetlenségért és egyenlőségért kiálló polgár, a szerelméért aggódó férfi; másrészt a közösségi cél, azaz az ország fennmaradása és polgárosodása.

ÖSSZEGZÉS

A felvonultatott történelmi szereplők a modernizálódó magyar társadalomban fontos értékrendet jelenítették meg. Szent István képviselte az államiséget, a kereszténységet, a jogelvek, a törvényességet és a befogadói türelmességet. Szent Lászlótól kezdve már egyre összetettebb, az egyéni életben értelmezhető értékek merülnek fel. A lovagkirály testesítette meg a dicső történelmet,

állandó szimpátia,
töretlen
népszerűség

23 Idézi: LIGETI Jenő: Petőfi útja a világirodalomban. *Vasárnapi Ujság*, 1886/52. 844.

24 TURÓCZI-TROSTLER József: *Petőfi belép a világirodalomba*. ford. BERCZIK Árpád – KOMOR Ilona, Akadémiai, Bp. 1974.

25 BABITS Mihály: *Petőfi és Arany* = Uő.: *Tanulmányok, esszék*. vál., jegyz. JANKOVICS József – NYERGES Judit, Kortárs, Bp. 2005. 319.

26 [Szász Károly] – Á–R–: A Petőfi-szobor leleplezése. *Vasárnapi Ujság*, 1882/42. [661.]

27 JÓKAI Mór: Petőfi halála. *Vasárnapi Ujság*, 1899/31. 517.

28 BABITS: *I.m.* 324. és 325.

Huszár Adolf
Petőfi-szobrának
dualizmus kori kópiája
(*Vasárnapi Újság*,
1882. október 15. címlap)

a bátorságot, a honvédelmet, az erkölcsöt, a keresztényi erényességet, a céltudatosságot, az alázatot, a hősiességet, a hazaszeretet, vagyis mindazt, amellyel az önmaga erejéből boldoguló polgár szívesen azonosulhatott. Az időben őt követő Mátyás király már kifejezetten a maga erejéből érvényesülő ember, markáns vezéregyénisége és államférfija korának, aki kitűnő hadvezér és katoná, védi és emeli országa rangját, nagyon művelt és tájékozott volt, értette és kedvelte a szépet, az igényességet, pártolta a kultúrát, s nem utolsósorban „az igazságosként” vonult be az emlékezetbe. Zrínyi Ilona életével tanúságot tett a család és a hon védelméről, a kitartásról és a hűségről, aki nemcsak szép és gazdag, hanem művelt és okos volt. Petőfi Sándor személyes áldozata és a hozzá kötődő forradalom, szabadság (függetlenség) ügye, valamint a modernizációs folyamat képviselte a beteljesítendő jövőt mind az egyén, mind a közösség életében.

A kölcsönös megértésre irányuló cselekvés újratermelési funkciói
a történelmi személyiségek életútmintáinak integrálásával

		Összetevők		
		Kultúra	Társadalom	Személyiség
Újratermelési folyamatok	Kulturális újratermelés	Áthagyományozás, bírálat, kulturális tudás elsajátítása	A legitimáció szempontjából hatékony tudás megújítása	A műveltség újratermelése
		Történelmi múlt, kereszténység	A modern társadalmi igények szerinti recepció	Irodalom, művészet, tudomány, oktatás, sajtó
	Társadalmi integráció	Az értékorientációk központi készletének immunizálása	Interszubjektíven elismert érvényességi igényeket követő cselekvések összehangolása	A társadalmi hovatartozás mintáinak újratermelése
		Történelmi személyiségek	Életútminták, a feladattal járó döntések, stratégiák, célválasztás, céltudatosság	A társadalmi intézményrendszer szintjein érvényes egyéni követelményeinek való megfeleltetés
	Szocializáció	A kultúra elsajátítása	Értékek internalizálása	Az identitás kialakítása
		Család, társas környezet, közvetítő csatornák (oktatás, sajtó, irodalom, művészet, tudomány)	Példaképekkel vagy azok életeseményeivel való azonosulás, megküzdési képességek és készségek kialakítása	Az adott földrajzi helyen élő közösség értékeinek vállalása (hazaszeretet, műveltség, erkölcsösség, öntudatosság stb.)

A habermasi újratermelési folyamatot követve megállapítható, hogy kulturális tekintetben a magyar történelem és a jellemzően keresztény kultúra korszerűsített, a modern társadalom igényei szerinti értékei jelentek meg a múltértelmezésekben, amelyeket több oldalról megvilágítva közvetítettek az irodalmi, művészeti alkotások, a tudományos munkák, a tankönyvek és a sajtóvélemények. A társadalmi integráció menetében a történelmi személyiségek életútmintája, a feladattal járó döntése, stratégiája, célválasztása, céltudatossága megfeleltethető volt az új társadalmi intézményrendszer szintjén érvényes egyéni követelményeinek.

A vizsgált korszakban a keresztény felfogást őrző keretek között zajló polgárosodásban a legfontosabb jellemvonásnak a hazaszeretet, a műveltség, az erkölcsösség, az öntudatosság számított. A történelmi személyek többsége (Szent István, Szent László, Mátyás király, Zrínyi Ilona) a múltból érvényesített értéket és mércét képviselte, és volt egy (Petőfi Sándor), aki megszakadt élete miatt a jövődőért hozott áldozatvállalás és jellem egyik ideáltípusát jelenítette meg. A történelem a személyes identitás megalkotásához szükséges olyan kiterjesztett értelmezési keret, amely megteremti a nagyobb közösséghez, nemzethez, országhoz való tartozás, vagyis az identitás tudatát és értékrendjét. ■